

MAŁGORZATA ORZEŁ

Dział Historii i Interpretacji *Pana Tadeusza* Muzeum Pana Tadeusza w ZNiO

„LIETUVA, TĖVYNE MANO...
ADOMAS MICKIEVIČIUS IR JO POEMA *PONAS TADAS*”;
„LITWO, OJCZYZNO MOJA...
ADAM MICKIEWICZ I JEGO POEMAT *PAN TADEUSZ*”;
„LITHUANIA, MY HOMELAND...
ADAM MICKIEWICZ AND HIS POEM *PAN TADEUSZ*”.
MIĘDZYNARODOWA WYSTAWA W PAŁACU
WIELKICH KSIĄŻĄT LITEWSKICH W WILNIE
(27 LISTOPADA 2018 – 24 LUTEGO 2019)

Patronaty honorowe:

Premier Rządu Republiki Litewskiej: Saulius Skvernelis

Premier Rządu Rzeczypospolitej Polskiej: Mateusz Morawiecki

FINAŁ – *ALLEGRO VIVACE*

27 listopada 2018 r., Wilno, Pałac Wielkich Książąt Litewskich, godz. 18.00 – na otwarciu międzynarodowej wystawy „*Litwo, Ojczyzno moja... Adam Mickiewicz i jego poemat Pan Tadeusz*” przybywają zaproszeni goście. W godzinach przedpołudniowych odbyła się konferencja prasowa, na której na pytania dziennikarzy polskich i litewskich odpowiadali m.in. dyrektorzy placówek organizujących ekspozycję: dr Vydas Dolinskas (Pałac Wielkich Książąt Litewskich), Jerzy T. Petrus (wicedyrektor Zamku Królewskiego na Wawelu), dr Adolf Juzwenko (Zakład Narodowy im. Ossolińskich). Uroczyste otwarcie z udziałem ponad 500 osób, uświetnione występami solowymi na fortepian i inscenizacją litewskiego teatru pantomimy, stanowiło zwieńczenie blisko dwuletniej pracy nad wspólną polsko-litewską wystawą,

prezentowaną w salach nowo otwartego skrzydła zrekonstruowanego Zamku Wielkich Książąt Litewskich. Kuratorzy ekspozycji: Marijus Uzorka (Litwa) i Małgorzata Orzeł (Polska), oprowadzili zaproszonych na wernisaż gości, w tym premiera Litwy Sauliusa Skvernelisa i polskiego wicepremiera i Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego prof. dr. hab. Piotra Glińskiego, prezentując idee wystawy oraz eksponaty wybrane z polskich i litewskich instytucji kultury.

GENEZA WYDARZENIA – ALLEGRETTO

Pomysł zorganizowania Mickiewiczowskiej wystawy zrodził się w szczególnych okolicznościach. W 2017 roku, 4 kwietnia, w niewielkiej restauracji opodal kościoła św. Janów zastanawialiśmy się wspólnie z dyrektorem Zamku Królewskiego na Wawelu prof. Janem Ostrowskim i dr. Wydąsem Dolinskasem, kierującym muzeum w wileńskim Pałacu Wielkich Książąt Litewskich, nad planami współpracy. Rozważaliśmy temat kolejnej wystawy, ale żaden interesujący pomysł nie przychodził nam do głowy. W pewnej chwili spojrziałem przez okna. Nad bramą jednej z kamienic po przeciwnej stronie ulicy zobaczyłem tablicę upamiętniającą studia Adama Mickiewicza na Uniwersytecie Wileńskim. To przywołało wspomnienie wawelskiej wystawy z 1998 roku [...] Zapropnowałem, by bohaterem przyszłej ekspozycji został Adam Mickiewicz jako twórca *Pana Tadeusza* [...] Było jednocześnie oczywiste, że przedsięwzięcie nie może dojść do skutku bez udziału Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, właściciela Mickiewiczowskiego rękopisu. Kilka dni później dr Adolf Juzwenko, dyrektor Ossolineum, z entuzjazmem przyjął propozycję wspólnego przedsięwzięcia¹.

W czerwcu 2017 r. w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich (dalej ZNiO) zebrały się: Ojcumiła Sieradzka-Malec i Maria Szcześniak z Zamku Królewskiego na Wawelu oraz Małgorzata Orzeł z Muzeum Pana Tadeusza w ZNiO. Spotkanie miało na celu przyjęcie wstępnych ustaleń dotyczących wspólnej ekspozycji polsko-litewskiej w Wilnie. Zamek Królewski na Wawelu, od wielu lat współpracujący z Pałacem Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie, stał się ogniwem łączącym Ossolineum i wileńską placówkę. Ustalono, że organizatorami ekspozycji będą: Zamek Królewski na Wawelu, Pałac Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie i Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Kolejne spotkanie odbyło się w październiku 2017 r. w Ossolineum. Wzięli w nim udział: Ojcumiła Sieradzka-Malec, Maria Szcześniak (Zamek Królewski na Wawelu), Marijus Uzorka, Živilė Mikailienė, Eimantas Gudas (Pałac Wielkich Książąt Litewskich) oraz Małgorzata Orzeł (Muzeum Pana Tadeusza w ZNiO). W trakcie trzydniowych obrad zespół opracował założenia scenariusza wystawy oraz podjął decyzję o wstępnym podziale pracy przy doborze obiektów i kwerendach do przeprowadzenia w instytucjach kultury Polski i Litwy. Ustalono także szkic harmonogramu spotkań. Wyniki swojej pracy zespół przedstawił następnie Instytutowi Adama Mickiewicza w Warszawie, koordynatorowi międzynarodowego programu POLSKA 100, realizowanemu w ramach Programu

¹ J.T. Petrus, *Wystawa prezentowana w salach wskrzeszonego wileńskiego Pałacu Wielkich Książąt Litewskich*, w: *Lietuva, Tėvyne mano... Adomas Mickevičius ir jo poema Ponas Tadas. Tarptautinės parodos katalogas. Litwa, Ojczyzna moja... Adam Mickiewicz i jego poemat Pan Tadeusz. Katalog międzynarodowej wystawy. Lithuania, my Homeland... Adam Mickiewicz and his poem Pan Tadeusz. International exhibition*, Vilnius 2018, s. 22.

Wieloletniego NIEPODLEGŁA, który przyznał środki finansowe na wykonanie tego zadania. Koordynatorką projektu wileńskiej ekspozycji, z ramienia realizatorów, została Dobromiła Jankowska (Muzeum Pana Tadeusza w ZNiO), kuratorami zaś: Marijus Uzorka (Pałac Wielkich Książąt Litewskich) i Małgorzata Orzeł (Muzeum Pana Tadeusza w ZNiO). W trakcie uszczegóławiania prac scenariuszowych odbyły się jeszcze trzy spotkania realizatorów wystawy: w Ossolineum (luty 2018), na Wawelu (maj 2018), w Pałacu Wielkich Książąt Litewskich (lipiec 2018).

WYSTAWA – ADAGIO ASSAI

Na ekspozycji wileńskiej, zgodnie z tytułem, w sposób niezwykle szeroki potraktowano zarówno biografię Adama Mickiewicza, szczególnie z okresu wileńsko-kowieńskiego, jak i sam tekst poematu. Wytypowano na nią ogółem ponad 300 różnych obiektów pochodzących ze zbiorów 30 instytucji kultury Polski i Litwy. Znalazły się tam m.in. cenne dokumenty z Archiwum Uniwersytetu Wileńskiego dotyczące Adama Mickiewicza oraz manuskrypty ze zbiorów Ossolineum na czele z rękopisem poematu. Ekspozycję podzielono na moduły:

I – Biografia Adama Mickiewicza,

II – Tło historyczne w *Panu Tadeuszu*,

III – Treść poematu *Pan Tadeusz*,

IV – Rękopis, wydania i tłumaczenia *Pana Tadeusza*.

Autorzy scenariusza za ważne uznali również związki dzieła z literaturą litewską. Ekspozycję rozmieszczono na przestrzeni ponad 500 metrów kwadratowych, na dwóch kondygnacjach skrzydła Pałacu Wielkich Książąt Litewskich przeznaczonego na pokazy czasowe. Skrzydło to zostało oddane do użytku w lipcu 2018 r. Mickiewiczowska wystawa była trzecią z kolei otwartą w nowej przestrzeni Pałacu. Trudno scharakteryzować blisko trzysta obiektów w krótkim omówieniu. Autorzy ekspozycji przygotowali katalog, wydany przez Pałac Wielkich Książąt Litewskich w 2018 r., stanowiący dokładne odbicie układu wystawy – można w nim znaleźć szczegółowe opisy pokazanych obiektów. Dla widza polskiego wartość szczególną przedstawiały niewątpliwie dokumenty dotyczące pobytu Adama Mickiewicza w Wilnie i Kownie oraz widoki tamtejszych miejsc związanych z poetą, portrety wileńskich profesorów czy wizerunki jego przyjaciół, pochodzące ze zbiorów wileńskich instytucji kultury. Wystawa stała się okazją do ich pokazania. Jak się wydaje, dla odbiorców litewskich ważne było wskazanie, poprzez obiekty i dokumenty, na związki biografii Mickiewicza z Litwą.

Najistotniejszym jednak elementem tej ekspozycji był rękopis *Pana Tadeusza* – to on przyciągnął ponad 25 tys. zwiedzających w ciągu niecałych trzech miesięcy trwania wystawy.

Niezwykłym odkryciem były rękopisy nieznanych tłumaczeń *Pana Tadeusza* na język litewski, odnalezione w trakcie przeprowadzanej kwerendy w Wilnie².

² Zob. *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 694–696.

Celem ekspozycji była m.in., jak pisze jej kurator Marijus Uzorka, aktualizacja związków historycznych i kulturowych Polski i Litwy³. Poemat Mickiewicza stanowił podstawę do zastanowienia się nad takimi pojęciami jak państwo, tożsamość narodowa, wspólnota dziedzictwa i historia, także ta ukazana w poemacie – z jednej strony pełna blasku wspólnych zwycięstw Rzeczypospolitej Obojga Narodów, z drugiej – bolesnego upadku. Wystawa miała pomóc w zrozumieniu wielowiekowej trudnej historii, tym bardziej że: „Litwa historyczna i Mickiewiczowscy Litwini przegrali po pierwszej wojnie światowej w zderzeniu z aspiracjami narodów tworzących własne państwa”⁴.

W *Panu Tadeuszu*, arcydziele literatury polskiej, którego akcja rozgrywa się na Litwie, wielkie wspólne nadzieje Polaków i Litwinów na odzyskanie niepodległości wiązane były ze zwycięskim wówczas Napoleonem I; jego klęska była również ostateczną klęską Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jej dawnych współobywateli. Ale mit Napoleona, tak jak mit Rzeczypospolitej Obojga Narodów, w XIX w. nadal kształtował myślenie o wolności zarówno Polaków, jak i Litwinów. „Jest również ta wystawa bez wątpienia szansą nowego spojrzenia na jedną z legend leżących u podstaw łączącego oba narody dziedzictwa. Szukając wspólnego języka na nowe czasy, mamy dziś w Wilnie okazję sprawdzić w działaniu uniwersalną moc literatury”⁵.

KATALOG – ADAGIO APPASIONATO

Jak już to wcześniej zostało wspomniane, szczegółowym odbiciem konstrukcji wystawy i jej zawartości jest katalog – praca zespołu fachowców: autorów, tłumaczy, redaktorów i wydawcy. Druk opublikowany w trzech językach: litewskim, polskim i angielskim, w formacie 25 × 22 cm, ma objętość 736 stron. Został podzielony na część tekstową oraz katalogową, zawierającą opisy eksponatów wraz z ich całostronicowymi, kolorowymi ilustracjami.

W pierwszej części znalazły się kolejno artykuły: dr. Wydasa Dolinskasa, Jerzego T. Petrusa, dr. Adolfa Juzwenki, dr. Marcina Hamkały, wicedyrektora ZNiO, prof. Rimantasa Miknysa z Instytutu Historii Litwy, dr. hab. Jerzego Zdrady, Piotra Załuskiego, prof. dr hab. Elżbiety Dzikowskiej, Małgorzaty Orzeł, prof. dr hab. Victoryji Daujotė i doc. dr Brigity Speičytė oraz Marijusa Uzorki.

Poruszono w pracach rozmaite aspekty i sposoby interpretacji zarówno biografii poety, jak i tekstu poematu. Wiele mówiono w nich o idei wystawy (artykuły: V. Dolinskasa, J.T. Petrusa, A. Juzwenki, M. Hamkały). Piotr Załuski, pisząc o młodości Mickiewicza, podkreślił rolę wykształcenia, jakie poeta odebrał w szkole w Nowogródku i na Uniwersytecie Wileńskim. „Jestem skłonny przyjąć ryzykowną tezę, że najważniejszą zdobyczą Adama Mickiewicza i dla niego osobiście była

³ Zob. M. Uzorka, *Wystawa międzynarodowa „Litwo, Ojczyzno moja... Adam Mickiewicz i jego poemat Pan Tadeusz”*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 173.

⁴ A. Juzwenko, *Pan Tadeusz gościem wileńskiego Pałacu Wielkich Książąt Litewskich*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 27.

⁵ M. Hamkało, *Krótką instrukcją obsługi mitu*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 32.

nie uzyskana na uniwersytecie wiedza, nie miłosne doświadczenia, nie osiągnięcia literackie, choć tak ważące w historii polskiej literatury, ale przyjaźnie, młodzieńcze i męskie przyjaźnie. Przetrwały one wszelką próbę czasu”⁶.

Jednak Uniwersytet Wileński – jako jeden z głównych europejskich ośrodków uczelnianych pierwszych dwudziestu lat XIX w. – i jego znaczenie naukowe nie pozostały bez wpływu na los poety. O tym pisze Elżbieta Dzikowska w swoim artykule *Adam Mickiewicz na Uniwersytecie Wileńskim. Tropami biografii i lektury*:

Adam Mickiewicz studiował tu w latach 1815–1819 i w swoim poemacie, opublikowanym po latach w Paryżu, w żartobliwych, sfingowanych kontekstach uwiecznił również nazwiska studentkich przyjaciół, dając tymi znakami pamięci dowód serdecznego do nich przywiązania. [...] szykujący się do snu Woźny, codziennym zwyczajem, czyta wieczorem, jak modlitwę, ukochaną wokandę trybunalską, czyli kalendarz spraw sądowych (podobny miał ojciec poety), a w nim nazwiska znane ze sławnych litewskich procesów połączone z nazwiskami osób bliskich Adamowi Mickiewiczowi⁷.

Esej Małgorzaty Orzeł, zatytułowany „*Pan Tadeusz*” – *pejzaże wyobraźni. Wędrówki rękopisu*, jest opowieścią o losach manuskryptu – od chwili powstania (1834) do otwarcia poświęconego mu Muzeum Pana Tadeusza we Wrocławiu (2016).

Rys historyczny o pamiętnym r. 1812 – czasie, w którym rozgrywa się akcja ostatnich ksiąg *Pana Tadeusza* – przedstawiony został w rozprawie Jerzego Zdrady⁸. Analiza, dokonana przez znakomitego znawcę dziejów Polski XIX w., przybliży kontekst historyczny eposu, autor wnikliwie bowiem omawia różne aspekty życia politycznego Rzeczypospolitej Obojga Narodów, przyczyny jej upadku i nadejście Polaków i Litwinów, związane z kampanią napoleońską.

Dla polskiego czytelnika omawianego katalogu szczególnie interesujące mogą się okazać dwa napisane przez litewskich znawców historii i literatury teksty, w których pokazana została recepcja poematu i całej twórczości Adama Mickiewicza na współczesnej Litwie oraz wpływ *Pana Tadeusza* na literaturę litewską⁹. Rimantas Miknys w artykule *Adam Mickiewicz i nowoczesna tożsamość litewska* zwraca uwagę na rolę poezji Mickiewicza w kształtowaniu nowoczesnego narodu litewskiego:

Mickiewicz był lubiany i szeroko czytany przez takich pionierów litewskiego odrodzenia narodowego pochodzenia chłopskiego jak Jonas Basanavičius, który w swojej autobiografii zaznaczył, że jeszcze w latach szkolnych wielokrotnie czytał „Konrada Wallenroda” i znał go bodaj w całości na pamięć. [...] Można przyjąć, że to właśnie ona [poezja Mickiewicza – M.O.] bodaj najbardziej pobudzała do patriotyzmu litewskiego i do poszukiwania odpowiedzi, jak służyć Litwie i być jej użytecznym¹⁰.

⁶ P. Załuski, *Szczęśliwe chwile młodości prostego wieszczka (Adam Mickiewicz w Wilnie)*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 93.

⁷ E. Dzikowska, *Adam Mickiewicz na Uniwersytecie Wileńskim. Tropami biografii i lektury*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 112.

⁸ J. Zdrada, „O roku ów!” – *Litwa w 1812 roku*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 67.

⁹ R. Miknys, *Adam Mickiewicz i nowoczesna tożsamość litewska*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*; V. Daujotyte, B. Speičytė, *Pan Tadeusz Adama Mickiewicza na Litwie*, [w:] *Lietuva, Tėvyne mano...*, s. 42–49, 151–159.

¹⁰ R. Miknys, *op. cit.*, s. 45–46.

Natomiast Viktorija Daujotytė i Brigita Speičytė przeanalizowały szczegółowo obecność poematu w literaturze i kulturze litewskiej od momentu powstania utworu po współczesność literackiej Litwy: „Ma wymiar symboliczny to, że w literaturze litewskiej nie milknie głos inwokacji *Pana Tadeusza* [...] Nawet jeśli twórczość Mickiewicza pozostała w tle kanonu nowoczesnej literatury litewskiej, żaden inny tekst stworzony w języku nie-litewskim w tak istotny sposób nie wpisał się w kulturę litewską, jak inwokacja *Pana Tadeusza*” – konkludują autorki¹¹.

EPILOG

Ekspozycja wileńska trwała trzy miesiące, od 27 listopada 2018 do 24 lutego 2019 r. Zwiedziło ją blisko 25 tys. osób. Pracownicy Pałacu Wielkich Książąt Litewskich podkreślali, że odbiorcy niezwykle wnikliwie oglądali wystawę. Byli tacy, którzy jak wielki pisarz i tłumacz litewski Tomas Venclova, odwiedzili ją kilka razy, wspólnie ze swoimi gośćmi. Program towarzyszący był niezwykle bogaty. Znalazły się w nim koncerty, wykłady, spotkania, wyświetlono film Andrzeja Wajdy *Pan Tadeusz* oraz zaproszono aktorkę Grażynę Szapołowską, kreującą w ekranizacji rolę Telimeny. Wykłady wygłosili znawcy poezji Mickiewicza z Polski i Litwy.

Adam Mickiewicz opuścił Wilno jako zesłaniec po procesie filomatów i filaretów 24 października 1824, nigdy już potem nie znalazł się na Litwie. Po blisko dwustu latach od jego wyjazdu zorganizowana została wspólna wystawa Polaków i Litwinów, której bohaterami byli Poeta i jego poemat.

Ekspozycja „*Litwo, Ojczyzno moja... Adam Mickiewicz i jego poemat Pan Tadeusz*” znalazła się w finale konkursu na Wydarzenie Historyczne Roku 2018, organizowanym corocznie przez Muzeum Historii Polski w Warszawie.

Stworzenie tej wystawy było możliwe dzięki wielkiej pracy i zaangażowaniu wielu instytucji i ich pracowników.

Organizatorzy ekspozycji

Pałac Wielkich Książąt Litewskich w Wilnie
Zamek Królewski na Wawelu (Kraków)
Zakład Narodowy im. Ossolińskich (Wrocław)
Instytut Adama Mickiewicza (Warszawa)
Instytut Polski w Wilnie

Instytucje wypożyczające

Biblioteka Narodowa w Warszawie; Deutsch-Polnische Stiftung Kulturpflege und Denkmalschutz (Goerlitz); Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas; Lietuvos dailės muziejus; Lietuvos kulinarinio paveldo muziejus; Lietuvos mokslų akade-

¹¹ V. Daujotytė, B. Speičytė, *op. cit.*, s. 159.

mijos Vrubleskių biblioteka; Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka; Lietuvos nacionalinis muziejus; Lietuvos valstybės istorijos archyvas; Maironio lietuvių literatūros muziejus; Muzeum Adama Mickiewicza w Śmiełowie (Oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu); Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza w Warszawie; Muzeum Narodowe w Kielcach; Muzeum Narodowe w Krakowie; Muzeum Narodowe w Warszawie; Muzeum Narodowe we Wrocławiu; Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie; Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai; Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie; Šiaulių „Aušros” muziejus; Trakų istorijos muziejus; Vilniaus apskrities Adomo Mickevičiaus viešoji biblioteka; Vilniaus arkivyskupijos kurija; Vilniaus universiteto biblioteka; Vytauto Didžiojo karo muziejus; Zakład Narodowy im. Ossolińskich; Zamek Królewski na Wawelu; Zamek Królewski w Warszawie; Žemaičių muziejus „Alka”.

Kuratorzy

Małgorzata Orzeł, Marijus Uzorka

Koordinatorzy

Dobromiła Jankowska, Alicja Przystalska, Ojcumiła Sieradzka-Malec, Gintarė Džiaugytė

Konsultanci

Viktorija Daujotytė, Vydas Dolinskas, Eimantas Gudas, Mindaugas Kvietkauskas, Rita Lelekauskaite, Anita Soroko, Brigita Speičytė, Maria Szcześniak, Urszula Wencka

Opracowanie katalogu

Marijus Uzorka, Małgorzata Orzeł, Gintarė Džiaugytė, Živilė Mikailienė

Autorzy tekstów

Vydas Dolinskas, Jerzy T. Petrus, Adolf Juzwenko, Marcin Hamkało, Rimantas Miknys, Jerzy Zdrada, Piotr Załuski, Elżbieta Dzikowska, Małgorzata Orzeł, Viktorija Daujotytė, Brigita Speičytė, Marijus Uzorka

Autorzy haseł katalogowych

Rasa Adomaitienė, Krzysztof Czyżewski, Dorota Gabryś, Roksana Gawrońska, Audronė Gedutienė, Deimantė Giedrimaitė, Evaldas Grigonis, Anna Grochala, Eimantas Gudas, Gražina Gurnevičiūtė, Agnieszka Janczyk, Dorota Jońska, Valentina Karpova-Čektienė, Lilija Karželienė, Irena Katilienė, Jūratė Kaučikaitė, Łukasz Koniarek, Ewa Kostołowska, Urszula Kozakowska-Zauchka, Małgorzata Kunecka, Rita Lelekauskaite, Daiva Lukšienė, Birutė Masiliūnaitė, Jūratė Meilūnienė, Ewa Micke-Broniarek, Małgorzata Mikuła, Anna Myślińska, Dariusz Nowacki, Monika Ochnio, Małgorzata Orzeł, Elżbieta Ostromecka, Magda-

Irena Ozga, Anna Petrus, Kamila Pijanowska, Włodzimierz Pięła, Alicja Przesalska, Anna Rudzińska, Rima Rutkauskienė, Dorota Sidorowicz-Mulak, Anita Soroko, Dalia Tarandaitė, Joanna Winiewicz-Wolska, Izabella Wiercińska

Tłumaczenie na język litewski

Birutė Mikalonienė, Miroslava Dvilevič

Tłumaczenie na język polski

Beata Piasecka, Miroslava Dvilevič

Tłumaczenie na język angielski

Olga Drenda, Joanna Moczyńska, Łukasz Mojsak, Albina Strunga

Oprócz wyżej wymienionych osób w powstanie wystawy i katalogu zaangażowanych było czterdziestu dwóch fotografów, wielu redaktorów, redaktorów technicznych i zespoły konserwatorów.